

БАЗАВАЯ ЛЕКСІКА Ё БЕЛАРУСКАЙ, РУСКАЙ І СЛАВАЦКАЙ МОВАХ:
АГУЛЬНАЕ І АДРОЗНЕННІ

Параўнальнае апісанне моў, як роднасных, так і няроднасных, ужо на працягу доўгага часу ўяўляе сабой адзін з прадметаў інтарэсу лінгвістычнай навукі, у якой існуюць і развіваюцца раздзелы супастаўляльнага, параўнальнага ці кантрастыўнага мовазнаўства.

Асновай для розных спосабаў параўнання выступаюць разнастайныя сукупнасці фактаў тых ці іншых моў. Не прадстаўляе сабой выключэння і лексічны склад мовы, яе лексічная падсістэма. Звернемся да апісання і сістэматызацыі лексічных з'яў трох роднасных славянскіх моў – беларускай, рускай і славацкай.

Не выклікае сумнення той факт, што такога роду параўнальныя апісанні могуць выконвацца на пластах лексікі рознага аб'ёму. Для прадмета нашага разгляду мы абралі т.зв. базавую, асноўную лексіку ё трох мовах. У якасці матэрыялу для параўнання, які б адпавядаў зместу паняцця *базавая лексіка*, можна абраць лексічныя адзінкі, зыходзячы з некалькіх крытэрыяў.

Першы крытэрыў адсылае нас да сістэмы тэсціравання пры валоданні мовамі ё рамках агульнаеўрапейскіх моўных кампетэнцый, дзе паняцце *базавы (узровень)* суадносіцца з узроўнем валодання мовай А2. Набор лексікі, якім неабходна валодаць на гэтым узроўні, для рускай мовы складае каля 1 300 адзінак, сабраных і прадстаўленых у афіцыйна зацверджанай дакументацыі па тэставанні валодання рускай мовай як замежнай на розных узроўнях (у дадзеным выпадку – ТРКІ, тэст базавага ўзроўню). У выпадку выкарыстання дадзенага падыходу да аналізу паняцце *базавы* адпавядала б назвам ё сістэме ТРКІ. Але тут узнікае пэўнага роду праблема, якая заключаецца ё тым, што, па даступнай нам інфармацыі, аналагічныя дакументы не існуюць ці, па меншай меры, не апублікаваныя і афіцыйна не зацверджаныя для дзвюх іншых моў параўнання – як для беларускай, так і для славацкай.

Зыходзячы з усяго сказанага вышэй, мы вырашылі выкарыстоўваць для параўнання больш лімітаваны спіс слоў, які ўключае ё сябе крыху больш за 200 лексічных адзінак і вядомы ё лінгвістыцы апошніх дзесяцігоддзяў пад назвай «спіс Сводэша» (даступны на http://be.rfwiki.org/wiki/Спіс_Сводэша, дата: 12.10.2016). Такога роду спісы складзеныя і выкарыстоўваюцца для большай часткі апісаных моў свету. Асабліва цікавыя ё дадзеным аспекце яны для груп моў (славянскай, германскай, раманскай і т.п.). Такім чынам, пад базавай лексікай у нашым артыкуле мы разумеем лексічныя адзінкі, прадстаўленыя ё т.зв. «кананічным» спісе Сводэша для выбраных намі моў.

Дадзены спіс быў прапанаваны ё сярэдзіне ХХ стагоддзя амерыканскім лінгвістам Морысам Сводэшам з мэтай выкарыстання пэўнага пераліку слоў для ацэнкі ступені сваяцтва паміж рознымі мовамі. Крытэрыем ацэнкі выступае падабенства найбольш устойлівага базавага слоўніка ё аналізаваных мовах.

У сучасных умовах існуюць і могуць выкарыстоўвацца варыянты такіх снісаў, якія ўключаюць у сябе 100 ці 200 (дакладней, 207) лексічных адзінак канкрэтнай мовы, яе так званую «ядзерную» лексіку. Прызнаецца, што спіс са ста слоў з'яўляецца больш актуальным і больш устойлівым, аднак дапускаецца і выкарыстанне спісаў з 200 (207) слоў, якія з'яўляюцца старэйшымі і менш устойлівымі. Менавіта з такіх снісаў, якія змяшчаюць у сабе 207 лексічных адзінак трох моў, мы і зыходзілі пры рабоце з матэрыялам.

Спіс Сводэша для ўсіх моў адкрываецца словамі, якія, на думку даследчыка, з'яўляюцца самымі «базавымі», самымі устойлівымі ў любой мове. Гэта асабовыя, указальныя, некаторыя пыталыныя займеннікі і некалькі прыслоўяў. Спынімся на падабенстве (цалкам натуральным і лагічным) дадзеных адзінак у трох мовах (табл. 1).

Табліца 1

<i>Беларуская мова</i>	<i>Руская мова</i>	<i>Славацкая мова</i>
я	я	ja
ты	ты	ty
ён	он	on
мы	мы	my
вы	вы	vy
яны	они	oni, ony
тут	тут	tu
там	там	tam
хто	кто	kto
што	что	čo
дзе	где	kde
не	не	nie, ne-

Як бачым з табл. 1, гэтыя базавыя словы зразумелыя носьбітам кожнай з трох моў і адрозніваюцца толькі некаторымі асаблівасцямі. Напрыклад, у славацкай мове ў ходзе гістарычнага развіцця гук [ы] зліўся з [і], таму літары *i* і *y* абазначаюць адзін і той жа гук. Таксама ў сістэме славацкай мовы хацелася б адзначыць наяўнасць дзвюх форм асабовага займенніка 3-й асобы множнага ліку для абазначэння групы асоб або прадметаў мужчынскага роду або змяшанай групы (*oni*) і асоб або прадметаў жаночага ці ніякага роду (*ony*).

У сферы ўказальных займеннікаў спецыфічным (у параўнанні з рускай і беларускай мовамі) з'яўляецца афармленне слоў для абазначэння прадметаў па характарыстыцы 'блізкі – далёкі' (табл. 2).

Табліца 2

<i>Беларуская мова</i>	<i>Руская мова</i>	<i>Славацкая мова</i>
гэты	этот	<u>tento</u>
гэта	эта	<u>táto</u>
гэта	это	<u>toto</u>
той	тот	<u>tamten</u>
тая	та	<u>tamtá</u>
тое	то	<u>tamto</u>

У славацкай мове для абазначэння і ўдакладнення месца знаходжання прадмета па прыкмеце ‘блізкі – далёкі’ выкарыстоўваюцца «фарманты» *to* і *tam*, далучаныя да слоў *ten*, *tá*, *to*, якія функцыянуюць у якасці ўказальных прыметнікаў.

Што датычыцца лексікі, унікальнай у дадзеным пераліку для беларускай мовы, то можна адзначыць наступныя словы (табл. 3).

Табліца 3

<i>Беларуская мова</i>	<i>Руская мова</i>	<i>Славацкая мова</i>
шмат	много	veľa, mnoho
бацька	отец	otec
насенне	семена	semená
бачыць	видеть	vidieť
трымаць	держать	držať
зорка	звезда	hviezda

Прызнаная спецыфічнасць лексічнага фонду рускай мовы ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі, абумоўленая асаблівасцямі яе гістарычнага развіцця, на матэрыяле спісаў Сводэша можа быць ілюстравана наступнымі словамі (табл. 4).

Табліца 4

<i>Руская мова</i>	<i>Беларуская мова</i>	<i>Славацкая мова</i>
другой	іншы	iný
большой	вялікі	veľký
глаз	вока	oko
слышать	чуць	počúť
охотиться	паляваць	poľovať
луна	месяц	mesiac
красный	чырвоны	červený
хороший	добры	dobrý
ребенок	дзіця	dieťa

У дадзеную табліцу маглі быць уключаны і іншыя наборы слоў, аднак часам такая групоўка лексічных адзінак можа здацца неправамернай (напрыклад, *спяваць – петь – spievať, граць – играть – hrať, кветка – цветок – kvet*), калі адрозненні абумоўленыя выключна фанетычным афармленнем слоў ці наяўнасцю роднаснага слова і ў іншай мове, якое адрозніваецца ці стылістычна, ці па сферы ўжывання (напрыклад, і ў рускай мове існуюць словы *дитя, око, ведать, иной*). Таксама нам прадстаўлялася важным зыходзіць з аднаго з асноўных прынцыпаў складання спісаў Сводэша – разглядаць слова ў яго прамым, дэнататыўным значэнні, стылістычна «нейтральным» (такім чынам, табл. 4 не дапоўнілі рускія словы *добрый, Месяц*).

Таксама неадназначна можна прадставіць і набор слоў, з пункту гледжання нашага прадмета разгляду ўнікальных і для славацкай мовы (поўны спіс прыводзіцца ў табл. 5 з наступным каментарам).

Табліца 5

<i>Славацкая мова</i>	<i>Беларуская мова</i>	<i>Руская мова</i>
strom	дрэва	дерево
lano	вяроўка	верёвка
chodidlo	ступня	ступня
cesta	дарога	дорога
a	і	и
žena	жанчына	женщина
muž	мужчына	мужчина
pes	сабака	собака
had	змяя	змея
vajce	яйка	яйцо
brucho	жывот	живот
chrbát	спіна	спина
prach	пыл	пыль
krk	шыя, карак	шея

Напрыклад, у славацкай мове існуе слова *drevo*, але толькі для абазначэння матэрыялу, *život* – у значэнні ‘жыццё’, грамадзянскі стан «жонка – муж» па-славацку пазначаецца словамі *manželka – manžel*, як відавочна паняцці ў заалогіі выкарыстоўваюцца назоўнікі мужчынскага роду *pes, had*. Таксама нельга цалкам сцвярджаць, што *brucho, chrbát, prach* ці *krk* з’яўляюцца ўнікальна славацкімі словамі (пар. рус. *брюхо, хребет, прах*, беларус. *карак* і т.п.). Аднак тут мы зноў звяртаемся да фундаментальнага прынцыпу складання спісаў Сводэша – улічваць асноўнае, прамое значэнне кожнага слова ў кожнай з моў, а не толькі іх знешняе, фармальнае падабенства.

Так, напрыклад, можна прадставіць словы, якія абазначаюць адно і тое ў трох мовах, але значна адрозніваюцца па форме (табл. 6).

Табліца 6

<i>Беларуская мова</i>	<i>Руская мова</i>	<i>Славацкая мова</i>
садавіна	фрукты	ovocie
тлушч	жир	tuk
штурхаць	толкать	tlačiť
лічыць	считать	počítat'
хмара	туча	mrak
дрэнны, кепскі, блягі	плохой	zlý
брудны	грязный	špinavý

У табл. 7 прадстаўленыя словы, якія абазначаюць тыя самыя прадметы або з'явы, але па-рознаму аформленыя ў трох мовах.

Табліца 7

<i>Беларуская мова</i>	<i>Руская мова</i>	<i>Славацкая мова</i>
Сонца	Солнце	Slnko
зямля	земля	zem
імгла	мгла	hmla
попел	пепел	popol
рыба	рыба	ryba
дым	дым	dym
хвост	хвост	chvost
далонь	ладонь	dlaň
воблака	облако	oblak
жывёла, жвёліна/звер	животное/зверь	živočích/zviera

Цікава, што валоданне ўсходнеславянскімі мовамі як роднымі палягчае засваенне правапісу слоў, у якіх у славацкай мове традыцыйна пішацца літара *u* для вызначэння галоснага гука [i]. Носьбіты славацкай мовы вывучаюць словы кшталту *ryba* як «выбраныя словы», у якіх з невядомых ім прычын пішацца *u*, а не *i* для вызначэння адпаведнага гука.

Не звяртаючы ўвагу на лагічныя адрозненні ў лексіцы трох блізкароднасных моў, можна сцвярджаць, што генетычная блізкасць значна палягчае засваенне і эфектыўнае валоданне іншымі славянскімі мовамі на аснове роднай.